

Colloquium 2(54)/2024
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: <http://doi.org/10.34813/16coll2024>

SECURITOLOGICZNE UJĘCIE POTĘGI JEDNOSTEK POLITYCZNYCH

Securitological conception of the power of political entities

Janusz Świniarski
Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie
e-mail: janusz.swiniarski@wat.edu.pl
ORCID 0000-0002-4694-4600

Streszczenie

Autor, po przedstawieniu najnowszych umocowań potęg jednostek politycznych stycznych z bezpieczeństwem i szczęściem, stara się je powiązać z czterema modnymi „warunkami początkowymi Wszechświata” (masą, energią, przestrzenią i czasem), z pierwszymi przyczynami „wiedzy prawdziwej” wskazanymi przez Arystotelesa (budulcową, sprawczą i formalną oraz celową), jak i elementami systemu społecznego, wyróżnianymi w cybernetyce społecznej (socjomasą, socioenergią, sociostrukturą i socjokulturą) oraz takim czynnikiem wpływającym na szczęście narodowe brutto, jak zrównoważony i sprawiedliwy rozwój społeczno-gospodarczy, promocja kultury i ochrona biosfery oraz dobra polityka i ustroj. Związania i styczności tego implikują cztery filary i wymiary bezpieczeństwa: 1) *prokreacja i edukacja* (z masy, przyczyny budulcowej i socjomasy) – wymiar demograficzny; 2) *dostatek i dobrobyt* (z energii, przyczyny sprawczej i socioenergii) – wymiar ekonomiczny; 3) *prawo i ustroj* oraz *praworządność* (z czasu, przyczyny formalnej i sociostruktury) – wymiar ustrojowo-prawny; 4) *wolność i odpowiedzialność* (z przestrzeni, przyczyny celowej i socjokultury społeczeństw liberalnej demokracji) – wymiar psychospołeczny lub kulturowo-cywilizacyjny. te wymiary i filary autor stara się związać z czynnikami materialno-energetycznymi, społecznymi i kulturowymi eksponowanymi w pomiarach zarówno potęg jednostek politycznych, jak i szczęścia narodowego brutto – Gross National Happiness (GNH), co przedstawia w formie graficznej.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, wymiary bezpieczeństwa, filary bezpieczeństwa, potęga jednostek politycznych, szczęście, Gross National Happiness (GNH).

Abstract

The author, upon presentation of the current measures of political units related to security and happiness, attempts to associate those with the four common Initial Conditions of the Universe (mass, energy, space, and time), the first causes of true knowledge as indicated by Aristotle (material, causative, formal, and purposeful), as well as with elements of the social system distinguished by social cybernetics (sociomass, socioenergy, sociostructure, and socioculture). And with such factors influencing "Gross National Happiness", as a sustainable and fair socio-economic development, promotion of culture, and protection

of the biosphere, also including good policies and political system. Four pillars and dimensions of security are implied in the following interaction and exchange: 1) *Procreation and education* (from mass, material cause and sociomass) – demographic dimension; 2) *Wealth and prosperity* (from energy, efficient cause and socio-energy) – economic dimension; 3) *Law and System and the rule of law* (from space, formal cause and sociostructure) – system and legal dimension; 4) *Freedom and Responsibility* (from time, final cause and socio-culture of liberal democracy societies) – psychosocial or cultural and civilizational dimension. The author alleges association of these dimensions and pillars, with the material and energetic aspects, and, social and cultural factors, as visible in the measurements of both the powers of political units, and Gross National Happiness (GNH). This connection is presented in the final drawing.

Keywords: security, dimensions of security, pillars of security, power of political units, happiness, Gross National Happiness (GNH).

Wprowadzenie

W rozwoju wiedzy w dziedzinie nauk społecznych, szczególnie w dyscyplinie nauki o bezpieczeństwie, związanej także z mierzeniem potęgi jednostek politycznych, zauważalna jest ostatnio tendencja do jej osadzenia jako struktury złożonej, zjawiającej się we własnościach bytu jako wszelkiego istnienia (Gałganek, 2021). Jest to przejaw odradzającej się tendencji wyrastającej z marzenia o tym, aby znajdować podobną ścisłość zarówno w naukach społecznych, jak i przyrodniczych. Próbą realizacji tej tendencji jest osadzenie rozważań o bycie społecznym na: (1) „warunkach początkowych wszechświata” (masie, energii i przestrzeni oraz czasie), (2) pierwszych przyczynach wskazywanych przez Arystotelesa (materialno-budulcowej, sprawczej i formalnej oraz celowej), (3) elementach systemu społecznego, wyróżnianych przez cybernetykę społeczną (materii społecznej wyrażanej przez socjomasę, socjoenergie, socjostrukturę i socjokulturę), (4) próbach mierzenia zarówno potęgi, mocy i siły jednostek politycznych, jak i szczęścia narodowego brutto (Gross National Happiness – GNH) jako składowych systemu stosunków międzynarodowych. Ów byt, jako byt społeczny lub polityczny, tudzież system społeczny (jedność polityczna), bywa – zgodnie z kanonem nauki nowożytnej – mierzony jako potęga jednostek politycznych i szczęście narodowe brutto. Potęga ta – według Mirosława Sułka i jego adherentów – określana jest jako „dynamiczny zbiór czynników materialno-energetycznych, społecznych i kulturowych w wymiarze jednostkowym, narodowym (państwowym) i międzynarodowym, które – wzajemnie się przenikając – tworzą podstawę sukcesu narodu (państwa) w zakresie realizacji jego interesów i celów narodowych” (Kitler, 2011). Takim powszechnie deklarowanym i wręcz uniwersalnym celem analizowanym i rozważanym w naukach społecznych są kwestie bezpieczeństwa, suwerenności i potęgi oraz szczęścia. Już bowiem Arystoteles podkreślał, że:

Celem państwa jest [...] szczęśliwe życie, a reszta to środki do tego celu wiodące. Państwo zaś jest wspólnotą rodów i miejscowości dla doskonałego i samowystarczającego bytowania. To znów polega [...] na życiu szczęśliwym i pięknym [...], wspólnota państwowa ma na celu nie współżycie, lecz piękne uczynki. (2004b, s. 89)

Natomiast wśród współczesnych licznych prób pomiaru szczęścia jest i taka, która wiąże je ze zrównoważonym i sprawiedliwym rozwojem, promocją kultury i ochroną biosfery oraz dobrą polityką lub ustrojem.

1. Podstawowe czynniki potęgi jednostek politycznych i elementy bezpieczeństwa

Kwestie bezpieczeństwa, suwerenności i potęgi politycznej oraz szczęścia zdają się przejawem istnienia złożonej jedności, której istota osadzona jest na czterech pierwszych przyczynach, wskazywanych już przez Arystotelesa, elementach systemu społecznego, wskazywanych przez cybernetykę społeczną, i czynnikach potęgi jednostek politycznych, wskazywanych przez potęgonomię i potęgometrię, oraz dobrach (potrzebach), wskazywanych głównie przez aksjologię. Wszelako wszystko, co istnieje, jest z czegoś zbudowane, przez coś lub kogoś uczynione i sprawiane, ma jakąś formę, kształt i bryłę oraz zajmuje jakąś przestrzeń, daje się ujmować w jakimś wzorze, modelu lub idei i wreszcie – istnieje po coś, dla jakiegoś celu i realizacji jakichś potrzeb, pragnień lub zamiarów.

Autorzy książki pod redakcją Konrada Stańczyka (2019) pt. *Potencjał obronny Rzeczypospolitej Polskiej* wskazują na takie aspekty tego potencjału, jak: (1) historyczne, (2) geopolityczne, (3) geoeconomiczne, (4) militarne, (5) informacyjno-technologiczne, (6) prawnomiędzynarodowe i (7) sojusznicze. Natomiast rozważając potencjał (obronny) Polski, skupiają się oni na takich działaniach oddziałujących na ten potencjał w ujęciu operacyjnym, jak: (1) prawne, (2) dyplomatyczne, (3) militarne, (4) wywiadowcze i kontrwywiadowcze, (5) produkcyjne przemysłu obronnego, (6) administracji publicznej, (7) instytucji państwowych związanych z bezpieczeństwem, (8) podmiotów gospodarczych o szczególnym znaczeniu dla obronności państwa. To wszystko składa się na poziom strategiczny potencjału (obronnego), który obejmuje takie jego wymiary, jak: (1) terytorialny, (2) demograficzny, (3) gospodarczy, (4) zasobów naturalnych i energii, (5) infrastrukturalny, (6) naukowy, (7) informacyjny, (8) kulturowy i społeczny (Stańczyk, red., 2019). W holistycznej i redukcyjnej perspektywie securitologicznej i czterech elementów fundamentalnych bezpieczeństwa te wymiary strategiczne zdają się korelować następująco: (1) z socjomasą wymiar terytorialno-demograficzny; (2) z socjoenergią wymiar gospodarczy, zasobów naturalnych i energii” oraz infrastrukturalny, (3) z socjostrukturą wymiar naukowy i informacyjny oraz po części wymiar społeczny, (4) z socjokulturą wymiar kulturowy.

Tabela 1.*Securitologiczne elementy systemu społecznego i wymiary strategiczne potencjału (obronnego) państwa*

Lp.	Elementy systemu społecznego:	Wymiary strategiczne potencjału (obronnego):
1	Socjomasa)	Terytorialny (1) Demograficzny (2)
2	Socjoenergia	Gospodarczy (3) Zasobów naturalnych i energii (4) Infrastruktury (5)
3	Socjostruktura	Naukowy (6) Informacyjny (7) Społeczny (8)
4	Socjokultura	Kulturowy (8)

Źródło: opracowanie własne.

Wyszczególnione wyżej elementy i wymiary uwzględniane są w licznych próbach szacowania potencjału militarnego jednostek politycznych. Wśród nich jest stwierdzenie generała Dwighta Dawida Eisenhowera, który powiadał, że wartość tego potencjału jest iloczynem takich czynników, jak siła moralna (S_m), siła zbrojna (S_z) i siła gospodarcza jednostki politycznej (S_g), wyrażanym wzorem: $3S_m \times S_z \times S_g$. Szacowanie potencjału jednostki politycznej zgodnie z tym wzorem daje, z jednej strony, (trzykrotną) preferencję dla czynnika siły moralnej – socjokultury – z drugiej zaś, jeżeli którykolwiek z czynników będzie równy zero, to i potęga będzie równa zero. Natomiast Leszek Moczulski propaguje szacowanie potencjału jednostek politycznych jako iloczyn trzech rodzajów potencjałów, a mianowicie: materialnego, intelektualnego i moralnego (duchowego). Z kolei Ray Cline proponował wzór, który szacuje potęgę jednostki politycznej jako iloczyn czynnika materialnego (powierzchnia i ludność), gospodarczego, militarnego i strategii państwowej oraz woli społecznej w jego realizacji (Stańczyk, red. 2019, s. 23–24). I wreszcie Rupert Smith optował za wzorem, w którym „wartość siły państwa jest iloczynem trzech czynników: potencjału (środków), sposobów i zasad podniesionych do potęgi drugiej oraz trzykrotności woli, jako cech wolicjonalnych i morale (ducha)” (Stańczyk, red. 2019, s. 24). Znamienna i nastrożająca najwięcej trudności w przywołanych szacunkach potęgi jednostek politycznych jest kwestia mierzenia „siły moralnej”, „woli społecznej” i „morale” oraz czynnika „duchowego”.

Ogólnie z literatury światowej – według Zbigniewa Lacha (2014, s. 40) – daje się wydobyc dwadzieścia osiem liczących się modeli potęgometrycznych, które uwzględniają czynniki przedstawione w poniższej tabeli (w nawiasie częstość uwzględniania).

Tabela 2.

Czynniki potęgi jednostek politycznych

ludność (23 modele)	ideologia (7 modeli)
kierownictwo/przywódtwo (19 modeli)	handel międzynarodowy (7 modeli)
zasoby naturalne (17 modeli)	żywność/produkcja (7 modeli)
cechy narodowe (16 modeli)	pozycja strategiczna/partnerstwo (7 modeli)
położenie geograficzne (16 modeli)	stabilność polityczna (7 modeli)
siłą militarna (15 modeli)	granice i sąsiedztwo (6 modeli)
wielkość terytorium państwa (13 modeli)	ukształtowanie/topografia (6 modeli)
nauka i technologia (13 modeli)	klimat (6 modeli)
typ państwa (13 modeli)	wartość PKB (6 modeli)
integralność narodowa/spójność (12 modeli)	media (5 modeli)
relacje dyplomatyczne (11 modeli)	homogeniczność etniczna (3 modele)
finanse/zasoby (11 modeli)	transport (3 modele)
produkcja przemysłowa (9 modeli)	zdolności strategiczne (3 modele)
wzrost ekonomiczny (7 modeli)	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Lach (2014).

Pomiar potęg jednostek politycznych jako państw według modelu potęgi ogólnej i modelu potęgi wojskowej Mirosław Sułek prowadzi od dłuższego już czasu. Uwzględni on tylko niektóre z wyspecyfikowanych w powyższej tabeli czynników (2011, s. 15), gdyż korzysta z danych dotyczących:

- (D) produktu krajowego brutto – reprezentującego czynnik ekonomiczny;
- (W) wydatków wojskowych – reprezentujących „moc wojskową”;
- (S) liczby żołnierzy służby czynnej – reprezentującej czynnik militarny;
- (m) stopy wydatków wojskowych – reprezentującej czynnik moralny, tzw. napięcie woli oraz czynnik strategiczny, czyli uznanie roli czynnika militarnego;
- (L) czynnika demograficznego, reprezentowanego przez liczbę ludność;
- (p) czynnika geograficznego, reprezentowanego przez powierzchnię (terytorium).

Potęę ogólną szacuje on jako iloczyn takich czynników, jak: produkt globalny brutto (D), liczba ludności (L) i powierzchnia terytorium (p) z różnymi wykładnikami potęgi (kolejno 0,652, 0,217 i 0,109), zaś potęgę wojskową jako iloczyn wydatków wojskowych (W), liczby ludności (L) i powierzchni terytorium (p) z wymienionymi wyżej kolejnymi wykładnikami potęgi (Sułek, 2013, s. 179).

Te sześciorakie dane daje się – w myśl pitagorejskiego przeświadczenia o czworakich źródłach natury – hipotetycznie zredukować do czterech i skorelować z czterema elementami systemu społecznego wskazywanymi przez, zarówno cybernetykę społeczną, jak i securitologię (Świniarski i Kawalerski, 2019). W perspektywie ujęcia securitologicznego są to dane dotyczące:

- (1) socjoenergii systemu społecznego (D, W);
- (2) socjomasy (S, L);
- (3) socjokultury (m) (częściowo);
- (4) socjostruktury (p).

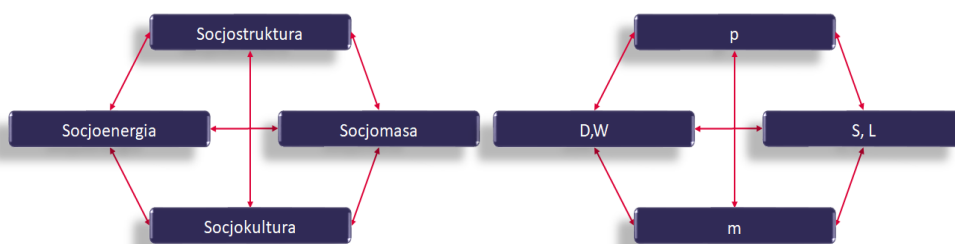
Wszelako w tej perspektywie cybernetyki społecznej i securitologii podstawowe elementy systemu społecznego to:

- (1) socjoenergia, wyrażana w miarach ekonomicznych (PGB);
- (2) socjomasa w miarach demograficznych (liczbie i jakości ludzi);
- (3) socjokultura w preferowanych wartościach i moralności przez tych ludzi;
- (4) socjostruktura w sposobie zorganizowania tych ludzi (zcentralizowanym, zdecentralizowanym i zmieszonym).

Podobieństwa i różnice między ujęciem securitologicznego systemu społecznego a systemem (modelem) potęgi państw zilustrowano na poniższym rysunku.

Rysunek 1.

Schemat systemu securitologicznego i potęgonomicznego

Źródło: opracowanie własne.

O ile bezpieczeństwo w ujęciu securitologicznym jest złożoną relacją między socjoenergią, socjomasą i sojostrukturą oraz socjokulturą, to potęga jednostek politycznych jest złożoną relacją między produktem krajowym (D) i wydatkami wojskowymi (W) a liczbą ludności (L) i liczbą żołnierzy służby czynnej (S) oraz stopą wydatków wojskowych (m) i powierzchnią terytorium zajmowaną przez jednostkę polityczną (p). Relacje składające się na holistyczne pojmowanie bezpieczeństwa i potęgi jednostek politycznych daje się hipotetycznie zobrazować w poniższej tabeli, wychodząc z czterech przyczyn wiedzy prawdziwej (wg Arystotelesa), wskazując na

styczność lub korelację tych przyczyn z elementami systemu społecznego i czynnikami potęgi jednostek politycznych oraz implikując z nich cztery ich manifestacje jako filary, na których bezpieczeństwa i potęgi.

Tabela 3.

Pierwsze przyczyny, elementy systemu społecznego i czynniki potęgi oraz ich filary

Pierwsze przyczyny	Elementy systemu społecznego	Czynniki potęgi	Filary
Budulcowa	Socjomasa (ilość i jakość ludzi)	L, S (liczba ludności i żołnierzy)	Prokreacja i Edukacja
Sprawcza	Socjoenergia (miary ekonomiczne)	D, W (produkt globalny i wydatki wojskowe)	Dostatek i Dobrobyt
Formalna	Socjostruktura (zorganizowanie ludzi)	p (terytorium)	Ustrój i Praworządność
Celowa	Socjokultura (preferowane wartości)	m (czynnik moralny)	Wolność i Odpowiedzialność

Źródło: opracowanie własne na podstawie Arystotelesa (2004a, 2004b, 2004c), Świniarskiego i Kawalerskiego (2019) oraz Sułka (2011, 2013).

Powyższe zobrazowanie pozwala na, zdaje się zasadną, konstatację, że filarami na których wsparta jest „wiedza prawdziwa” o bezpieczeństwie i potędze jednostek politycznych zjawia się w wymiarze demograficznym (jako *prokreacja i edukacja*), ekonomicznym (jako *dostatek i dobrobyt*), wymiarze prawno-politycznym (jako *ustrój i prawo*) oraz wymiarze kulturowo-moralnym (jako *wolność i odpowiedzialność*, które są preferowane w kulturze liberalno-demokratycznej). Na filarach tych osadzona jest potęga jednostki politycznej (państwa), która w modelu M. Sułka mierzona jest w milimetrach, przy czym przyjmuje się, że ogólna potęga świata jest jednością i wynosi 1 mm. Różne zaś proporcje elementów składających się na potęgę jednostek politycznych pozwalają wyróżnić kilka takich charakterystycznych form potęgi – przy założeniu jej złożenia z tego, co ekonomiczne, militarne i demograficzne oraz przestrzenne – jednowymiarowa, dwuwymiarowa i trzywymiarowa oraz – dodać można – pełna i naturalna o czterech wymiarach. Przy tym założeniu *potęga jednowymiarowa* opiera się na jednej grupie elementów, czyli na jednej grupie czynników potęgi lub jednym filarze, np. czynnika ekonomicznego (*dostatek i dobrobyt*) itp. Natomiast *potęga dwuwymiarowa* to taka, która jest złożona z dwóch czynników, np. czynnika ekonomicznego i demograficznego (*dostatek i dobrobyt* oraz *prokreacja i edukacja*) itp., a *trzywymiarowa* z trzech czynników, a dodana, z czterech czynników i czterech filarów. O ile potęga jednowymiarowa uznawana jest za potęgę o najbardziej zwichniętej strukturze wewnętrznej (Brzeziński, 1988, s. 5–7), to – idąc śladem przeświadczenia pitagorejczyków o czworakich źródłach wszelkiego istnienia i natury – potęga holistycznie ujmowana powinna obejmować cztery wymiary i cztery

filary. Na cztery wymiary i związane z nimi filary składające się na bezpieczeństwo zwraca uwagę securitologia, która argumentuje – za cybernetyką społeczną – że elementami holistycznie ujętego bezpieczeństwa związanego i korelującymi z potęgami jednostek politycznych są: socjomasa (S, L), socjoenergia (D, W) i socjostruktura (p) oraz socjokultura (m). Te cztery źródła, wymiary i elementy wszelkiego istnienia zdają się wskazywać na warunki konieczne, zaś mniej niż cztery zdają się warunkami wystarczającymi.

2. Osadzenie źródeł podstawowych czynników potęgi jednostek politycznych i elementów bezpieczeństwa

W tym kontekście podejmuję próbę ukonkretnienia w niniejszych rozważaniach tych, zdaje się, twardych rdzeni wiedzy o bezpieczeństwie i potędze jednostek politycznych w opisie społeczeństwa i relacji (stosunków), w które wchodzi państwa nowożytne gwarantujące bezpieczeństwo obywatelom poprzez swoją potęgę (siłę, moc i energię). W dość powszechnym, chociaż wciąż dyskutowanym, modnym przyjęciu ontologii współczesnej geneza wszelkiego istnienia, naszego świata i natury tkwi w tzw. Wielkim Wybuchu, który z pola wszelkich możliwości nazywanego przez niektórych również „boską cząstką”, a przez innych „korzeniami naszego świata”, ukształtował strukturę wszechświata i wszelkiego istnienia (bytu). Strukturę tę opisują tzw. cztery warunki początkowe wszechświata, a mianowicie: masa (materia), energia, przestrzeń i czas. Rozpoczęta prawie 14 mld lat temu od Wielkiego Wybuchu ewolucja wszechświata zadaniem wielu biegnie od owego Wielkiego Wybuchu do czarnych dziury, jak czytamy – na przykład – w książce Stephena W. Hawkinga pod znamienym tytułem *Krótką historią czasu. Od Wielkiego Wybuchu do czarnych dziur* (1998, 2018). Takie rozpoznanie struktury bytu filozofia bezpieczeństwa ostatnio wiąże ze wskazaniem przez Arystotelesa pierwszych przyczyn wiedzy prawdziwej, obejmujących przyczyny: materialną (budulcową), formalną, sprawczą i celową. Te warunki początkowe wszechświata i pierwsze przyczyny wskazane przez Arystotelesa filozofia bezpieczeństwa i securitologia wiąże z czterema elementami systemu społecznego wyróżnianymi przez cybernetykę społeczną (Świniarski i Kawalerski, 2019): socjomasą, socjoenergią, socjostrukturą i socjokulturą. Uzasadnione zdaje się przeto założenie, że każdy byt wsparty jest na owych warunkach początkowych wszechświata i pierwszych przyczynach, a każdy byt społeczny na owych elementach wskazywanych przez cybernetykę społeczną (podsystemach), zaś o bezpieczeństwie i potędze systemu złożonego z ludzi, grup społecznych i ich instytucji stanowią relacje (stosunki) między składowymi tych warunków, między pierwszymi przyczynami i pomiędzy elementami (podsystemami) oraz podstawowymi filarami, a nie tylko jeden z tych elementów, chociaż każdy coś mówi o całości. W idealizowanych tego rodzaju relacjach rzecz

w ich jakimś zharmonizowaniu i zachowaniu proporcji oraz wyrazistości. Jak bowiem już zauważył Arystoteles:

Jest to tak jak z ciałem składającym się z części, które powinny rozrastać się proporcjonalnie, aby się utrzymała symetria, inaczej ciało ginie. Jakże by to było, gdyby stopa mierzyła cztery łokcie, a reszta ciała dwie pięćdziesiąt? Toż człowiek przybrałby nieraz postać innej istoty żyjącej, jeśli się rozrastał nieproporcjonalnie nie tylko, co do wielkości, ale i co do jakości. Tak samo i państwo składa się z części [...]. (Arystoteles, 2004b, s. 138)

Harmonijność, proporcjonalność i symetryczność oraz jakieś uporządkowanie elementów systemu społecznego i bezpieczeństwa manifestowane jest u Arystotelesa przede wszystkim w pięknie, które uzyskuje się przez rzeczy konieczne (statyczne) i pożyteczne (dynamiczne i możliwe), ich zharmonizowanie i stosowne uporządkowanie oraz stosowne złożenie lub złączenie w całość (system) – synolon nazywany też „trzecią substancją”. Jednocześnie Arystoteles za rzecz konieczną uznaje wojnę i pracę, zaś za rzecz pożyteczną pokój i spoczynek. Wszelako, jak czytamy w jego dziełach:

[...] życie jako całość jest wypełnione podziałami: działanie i spoczynek, wojna i pokój [...] oświadczam się za wojną dla pokoju, za pracą dla spoczynku, za czynnościami koniecznymi i pożytecznymi dla osiągnięcia piękna [...]. Obywatele muszą umieć pracować i walczyć, ale jeszcze więcej żyć w pokoju i oddawać się spoczynkowi. Muszą czynić to, co konieczne i pożyteczne, ale jeszcze więcej to, co piękne. (Arystoteles, 2004b, s. 206)

A czynienie to wymaga tego, aby: „Każda ... piękna rzecz, tak istota żywa, jak wszelkie dzieło składające się w całości, swe części musi mieć uporządkowane [...] bowiem polega na [odpowiedniej] wielkości i porządku” (Arystoteles, 2004c, s. 328). Zaś [...] „głównymi formami piękna jest porządek, symetria i wyrazistość, czym charakteryzują się szczególnie nauki matematyczne (Arystoteles, 2004a, s. 827).

Przedstawiona wyżej interpretacja wiążąca piękno z bezpieczeństwem – czy też składaniem w całość tego, co konieczne i tego, co pożyteczne – skłania do identyfikacji bezpieczeństwa holistycznie pojmowanego w perspektywie praktycznej z „wojno-pokojem” (Świniarski, 1997) lub czymś, co jest w środku między wojną i pokojem jako tradycyjnie dwoma stanami opozycyjnymi, ich symetrycznym, wyrazistym i proporcjonalnym uporządkowaniem (Świniarski i Kawalerski, 2019, s. 8). To symetryczne, wyraziste i proporcjonalne uporządkowanie w dynamice dziejów jest w układzie sił (porządku międzynarodowego) wynikiem dominacji jednych jednostek politycznych nad drugimi. Nie jest to „porządek” dany raz na zawsze, bowiem punkt ciężkości może i ulega przemieszczeniu, jej konsolidacji bądź rozproszeniu oraz zanikowi w jednym miejscu świata i pojawieniu się w innym. O ile porządek ten obejmujący stałą i globalną potęgę 1 mira, ulega on dynamicznej zmianie poprzez trzy systemy działania – pisze M. Sułek (2013, s. 23–25), odwołując się do prac Ludwika von Misesa – (1) współpracę (grę o sumie dodatniej), (2) walkę (grę o sumie ujemnej) i (3) rywalizację (grę o sumie zerowej) to według sekuritologii – odwołującej się do

Tadeusza Kotarbińskiego i głównie jego *Traktatu o dobrej robocie* – bezpieczeństwo jest kształtowane: (1) metodą wojenną (destrukcyjno-konserwacyjną), (2) nie-wojenną (destrukcyjno-profilaktyczną), (3) pokojową (profilaktyczno-konstrukcyjną) i (4) nie-pokojową (konstrukcyjno-konserwacyjną) (Świniarski i Kawalerski, 2019, s. 39–41). Tym samym można traktować jako styczne: (1) grę o sumie ujemnej z metodą wojenną, (2) grę o sumie dodatniej z metodą pokojową, (3) grę o sumie zerowej z metodą nie-wojenną i metodą – nie-pokojową. Chociaż są i tacy, którzy za Raymondem Aronem przyjmują, że „podstawowe pojęcia stosunków międzynarodowych można wyprowadzić z alternatywy, jaką stanowi wybór między pokojem a wojną” (Aron, 1995). Jest to wybór pomiędzy symbolizowanym przez dyplomację pokojem i symbolizowanym przez żołnierza wojną. Alternatywa ta zjawiała się w okresie zimnej w narracji R. Arona jako „ani wojna, ani pokój” między narodami – stan, który określał jako „pokój terroru”, który pozwolił na zapobieżenie wybuchowi kolejnej wojnie światowej (do końca tego okresu) poprzez głównie kontrolę zbrojeń, ich częścią i selektywną redukcję oraz współpracę (pokojową). Stan ten generowany był w dużej mierze przez strach przed globalną wojną nuklearną i niemożliwość ustanowienia powszechnego pokoju, bowiem okres ten charakteryzują jednak liczne krwawe wojny lokalne, w których zginęło około 200 000 ludzi. Zaś Peter Turchin (2022) w rozwijanej od niedawna kliodynamicie, opisuje dynamikę dziejów rodzaju ludzkiego jako proces „wojny i pokoju, i wojny”, czyli historyczny proces „zarówno wojny, jak i pokoju” cykliów sekularnych (wzrostu i zaniku). Wiązanie holistycznie pojmowanego bezpieczeństwa jako nie tylko „wojno-pokoju” znajduje swoje uzasadnienie w konstatacjach Arystotelesa dotyczących rzeczy koniecznych, pożytecznych i pięknych. Konstatacje te syntetycznie przedstawia poniższa tabela 4.

Tabela 4.

Rzeczy konieczne, pożyteczne i piękne czyli bezpieczne wg Arystotelesa

Rzeczy konieczne	Rzeczy pożyteczne	Formy piękna – bezpieczeństwo jako forma kontrolowanego przez człowieka istnienia
WOJNA (zdobywanie własności i jej obrona)	POKÓJ (korzystanie z własności i jej konsumowanie)	<ul style="list-style-type: none"> • Wyrazistość • Symetria
PRACA (wytwarzanie własności i jej wymiana)	SPOCZYNEK (używanie własności i kontemplowanie spokojnego życia)	<ul style="list-style-type: none"> • Proporcjonalność • Uporządkowanie

Źródło: opracowanie własne na podstawie dzieł Arystotelesa.

Niewątpliwie zgodzić się należy z przeświadczeniem, że rzeczą konieczną jest zarówno zdobywanie i zawłaszczanie własności, jej ochrona i obrona, jak i wytwarzanie, krócej – wojna i praca. O ile one razem są warunkami koniecznymi bezpieczeństwa i można przyjąć, że również potęgi jednostek politycznych, to tylko wojna

albo tylko praca są ich warunkiem wystarczającym. Pożyteczny efekt i cel tych warunków zjawia się w pokoju i spoczynku, które są celem koniecznej wojny i koniecznej pracy (jako alternatywy lub uzupełnienie wojny).

Konceptualne osadzenie bezpieczeństwa w rzeczach koniecznych (wojnie i pracy) oraz pożytecznych (pokoju i spoczynku), które sprzyjają rzeczom pięknym (wyrazistym, symetrycznym, proporcjonalnym i uporządkowanym) wzmacnia przeswiadczenie zarówno filozofii bezpieczeństwa, jak i securitologii, że ono zależy zarówno od wojny, jak i pokoju. Czyli jest swoistym „wojno-pokojem”, złożeniem wojny i pokoju lub tego, co konieczne i pożyteczne, w rzecz piękną, czyli bezpieczną. Co więcej Ksenofont i Sokrates, a za nimi Arystoteles, rekomendowali, aby mając na względzie bezpieczeństwo kraju, brać pod uwagę w pierwszej kolejności dochody (bogactwo) kraju, w drugiej dopiero wojnę i pokój, w trzeciej jego ochronę i obronę, w czwartej eksport i import, a w piątej prawodawstwo (ustrój), ponieważ od niego najbardziej ono zależy (Arystoteles, 2004c, s. 58). Hipotetycznie można zinterpretować tę rekomendację przedstawioną przez Arystotelesa w *Retoryce* i Ksenofonta we *Wspomnieniach o Sokratesie* w perspektywie tego, co konieczne i tego, co pożyteczne oraz tego, co piękne czyli bezpieczne, bo harmonijne, symetryczne i proporcjonalne oraz wyraziste. Arystoteles omawiając pięć powyższych przejawów bezpieczeństwa, które jakoś korelują ze wskazanymi w tabeli 2 wieloma czynnikami potęgi jednostek politycznych, w kwestii pokoju i wojny wskazuje na niezbędność znajomości siły militarnej państwa, w czym celuje również potęgonomia. Jednak Arystotelesowi idzie chyba o szerszej pojmowaną siłę militarną państwa, a mianowicie:

[...] zarówno tę, którą mogłoby jeszcze wystawić, charakter aktualnych sił wojskowych i tych, które mogą je wesprzeć, a poza tym, jakie wojny prowadziło państwo i z jakim skutkiem. Ten stan rzeczy należy znać nie tylko we własnym państwie, ale i w państwach ościennych, a przynajmniej w tych, z którym wojna wydaje się prawdopodobna, aby z silniejszym zachować pokój i być gotowym do wojny ze słabszymi od siebie. Należy poza tym wiedzieć, czy siły państwa są równe, czy nierówne siłom państw sąsiedzkich. Bo i ten fakt może zdecydować o zwycięstwie lub klęsce. Z tej samej racji należy przestudiować nie tylko wojny prowadzone przez własne państwo, lecz również przez innych, oraz wyniki tych wojen, bo z natury rzecz podobne rodzą podobne skutki. (Arystoteles, 2004c, s. 58)

Ale bezpieczeństwo kraju w większym jeszcze stopniu zależy nie tylko od pokoju i wojny, lecz prawodawstwa. Dlatego:

[...] należy wiedzieć, jakie są rodzaje ustrojów, jakie warunki dla każdego z nich są korzystne i jakie zagrożenia wewnętrzne i zewnętrzne mogą je zniszczyć. Mówiąc o zagrożeniach wewnętrznych, niszczących ustrój, mam na myśli fakt, że wszystkie ustroje, z wyjątkiem najlepszego, ulegają rozkładowi, gdy ich zasady traktowane są zbyt swobodnie lub zbyt rygorystycznie. [...] Do stanowienia praw jest pożyteczna nie tylko wiedza, zdobyta przez historyczne studia o tym, jaki ustrój jest korzystny, lecz również znajomość ustrojów innych państw oraz świadomość dostosowania ustroju do charakteru obywateli. (Arystoteles, 2004c, s. 59).

Zarówno bezpieczeństwo wyrażane w pięknie, jak i potęga wyrażana w sile, mocy i potędze korelują nadto z tym, co powszechnie uznaje się za szczęście, które bywa definiowane jako stałe, trwałe i uzasadnione zadowolenie z całości życia (Tatarkiewicz, 2015), albo jako posiadanie tego, co się pragnie, albo jeszcze inaczej, bowiem matematycznych wzorów na szczęście wciąż przybywa¹. Jednak mimo tej wielości raczej zgodzić się należy z Arystotelesem, że każdy człowiek pragnie szczęścia i dąży do niego oraz że jest ono dlań dobrem najwyższym, chociaż nie każdemu jest dane w udziale. Co więcej, zdaje się zasadne, by pragnienie posiadania szczęścia traktować jako zbieżne z dążeniem do bezpieczeństwa i dobrobytu, potęgi i siły oraz mocy (twórczej). Jest to dążenie do dobra, które Bertrand Russell (2009) proponował definiować jako „to, co samo z siebie istnieć powinno” i daje „efekty najlepsze z możliwych”.

3. Bezpieczeństwo i jednostek politycznych jako substytut szczęścia

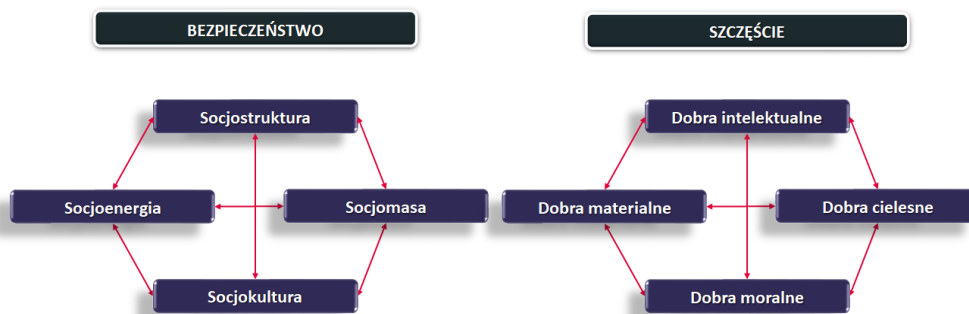
Jednym z bardziej znanych pomiarów poczucia szczęścia jest Human Development Index (HDI) – wskaźnik rozwoju społecznego – szczęścia, którego substytutem w społeczeństwach współczesnych, według nie tylko Zygmunta Freuda, jest bezpieczeństwo. Dla niego, mimo że człowiek pierwotny (w przeszłości) dążył do szczęścia, to jednak nie było ono w jego posiadaniu. Dopiero społeczeństwa współczesne umożliwiły złudne i zastępcze jego posiadanie przez kontrolowanie socjomasy (*prokreacji i edukacji*), socjoenergii (*dostatku i dobrobytu*), socjostruktury (*ustroju i prawa*) i socjokultury (*wolności i odpowiedzialności*), które składają się na bezpieczeństwo. Na wartość wskaźnika dobrobytu (HDI) wpływają: zdrowie, wykształcenie i bogactwo (PKB na każdego obywatela). Wskaźniki te w nomenklaturze Arystotelesa to dobra somatyczne (cielesne), intelektualne (duchowe) i materialne (mierzone w pieniądzach) (Zwoliński, 2013). Bowiem stwierdza on, że „[...] nikt chyba nie podda tego w wątpliwość, że skoro są trzy rodzaje dóbr, a mianowicie dobra zewnętrzne, dobra cielesne i dobra duchowe, to koniecznym warunkiem szczęścia jest łączne posiadanie ich wszystkich” (Arystoteles, 2004b, s. 184). Jednocześnie na postawione przez siebie pytanie, „czy szczęście każdego człowieka i szczęście państwa należy uznać za to samo, czy nie?”, odpowiada, że: „Nie może tu jednak być wątpliwość, bo wszyscy chyba zgodzą się na to, że to jest to samo” (2004b, s. 104). Nadto zauważa on, że: „Bezsporną jest rzeczą, że wszyscy ludzie pragną życia szczęśliwego i błogiego, ale tylko pewnym ludziom dostaje się to w udziale, innym zaś nie” (2004b, s. 202). Stąd można skonkludować, że wszyscy ludzie dążą do szczęścia, bezpieczeństwa (jako jego substytutu) i potęgi, chociaż nie wszystkim dane są one w udziale. Owo szczęście

¹ Przykładowo popularny wzór Alberta Einsteina: $\text{Szczęście} = x + y + z$; gdzie: x – praca, y – rozrywki, z – umiejętność trzymania języka za zębami.

w narracji Arystotelesa jest złożeniem trzech rodzajów dóbr. W konwencji pitagorej-skiej tetraktys, sekuritologicznej i potęgomicznej preferującej cztery źródła natury zasadne zdaje się uzupełnienie tych trzech rodzajów dóbr o czwarte, styyczne z socjo-kulturą i czynnikiem moralnym. Pozwala to zobrazować szczęście i bezpieczeństwo tak jak na poniższym rysunku.

Rysunek 2.

Elementy bezpieczeństwa i szczęście jako złożenie dóbr

Źródło: opracowanie własne.

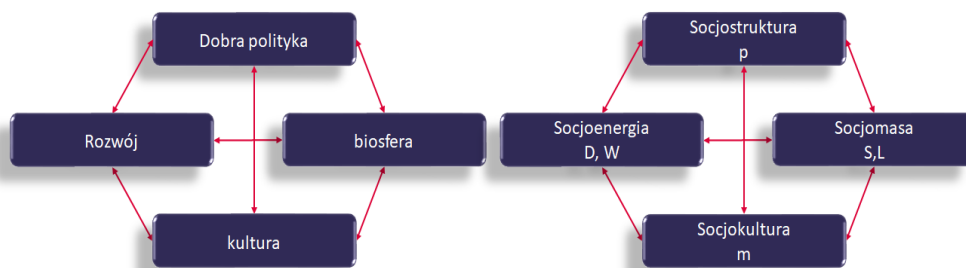
Dość powszechnie wskaźnik dobrobytu (związany z socjoenergją) w dyskursie ekonomiczno-politycznym wiązany jest ze wskaźnikiem szczęścia narodowego brutto lub narodowym produktem szczęścia (Gross National Happiness – GNH) jako alternatywa do nowożytnego wskaźnika produktu narodowego brutto. Wskaźnik ten stosowany jest praktycznie w Bhutanie, gdzie wsparty jest na czterech takich filarach, jak:

- (1) zrównoważony i sprawiedliwy rozwój społeczno-gospodarczy, można rzec: rozwój ekologiczny;
- (2) ochrona i promocja kultury, można rzec: bezpieczeństwo kulturowe;
- (3) ochrona środowiska naturalnego, można rzec: bezpieczeństwo biosfery lub sozologiczne albo ekologiczne;
- (4) dobre zarządzanie, można rzec: dobra polityka lub stosowny ustroj i właściwe prawo (Paluch, 15.07.2023).

Filary te wydają się styyczne zarówno z czynnikami uwzględnianymi w różnych modelach pomiaru potęgi jednostek politycznych, jak i elementami systemu społecznego. Styczności te dają się ujmować (hipotetycznie) jako manifestację: (1) socjoenergii w zrównoważonym i sprawiedliwym rozwoju społeczno-gospodarczym, który wyrażany jest w miarach ekonomicznych; (2) socjokultury w ochronie i promocji kultury, co wyrażają preferowane wartości; (3) socjomasy w ochronie biosfery, co wyraża ilość i jakość ludzi; (4) socjostruktury w dobrej polityce lub ustroju, co wyrażają stanowienia prawne.

Rysunek 3.

Schemat systemu szczęście narodowe brutto (GNH), bezpieczeństwa i potęga jednostki politycznej

Źródło: opracowanie własne.

Z punktu widzenia szczęścia narodowego brutto (GNH) i jego czterech filarów (bezpieczeństwa ekologicznego i socjoenergii, kulturowego i socjokultury, zoologicznego i socjomasy oraz politycznego i socjostruktury) idzie o wysoką jakość etyczno-moralną obywateli, która manifestowana jest przez postępowania opisane w następujących 10 dyrektywach:

1. *Giving* – dawanie polegające na pomaganiu innym;
2. *Relating* – wiązanie polegające na dbaniu o dobre relacje;
3. *Exercising* – ćwiczenie polegające na trosce o kondycję psychofizyczną;
4. *Appreciating* – docenianie i dostrzeganie wartości otaczającego świata;
5. *Trying out* – próbowanie polegające na uczeniu się rzeczy nowych;
6. *Direction* – ukierunkowanie na stawianiu sobie stosownych celów;
7. *Resilience* – sprężystość polegająca na niepoddawaniu się w sytuacjach trudnych (męstwo);
8. *Emotion* – emocje polegające na pozytywnym nastawieniu;
9. *Acceptation* – akceptacja polegająca na zadowoleniu z siebie;
10. *Meaning* – znaczenie polegające na poczuciu przynależności do czegoś większego.

W wykładach akademickich pierwsze litery powyższych dyrektyw składają się na regułę (określenie) **GREAT DREAM** – „wielkie marzenie”. Niewątpliwie koncepcja szczęścia narodowego brutto (GNH) jako alternatywa dla produktu narodowego brutto wiązana jest z kryzysem lub końcem nowożytności. Przeświadczeniem nowożytności było powszechne przekonanie, że postęp i rozwój daje masowa produkcja. „Wielkie marzenie” końca nowożytności związane jest z zastąpieniem masowej produkcji przez wiedzę i informację, jak przekonują między innymi Alvin i Heidi Toffler (1997, 1999) oraz ich adherenci. Dominacja wiedzy i informacji tworzy cywilizację trzeciej fali, czy też cywilizację wiedzy i informacji. Wyjściem dla wizji tej cywilizacji jest konstatacja A. Tofflera, że państwo narodowe, które przez ostatnie

trzy wieki (związane z drugą falą masowej i fabrycznej produkcji) stanowiło podstawową jednostkę zorganizowania życia wspólnotowego i światowego ładu globalnego znalazło się w kryzysie.

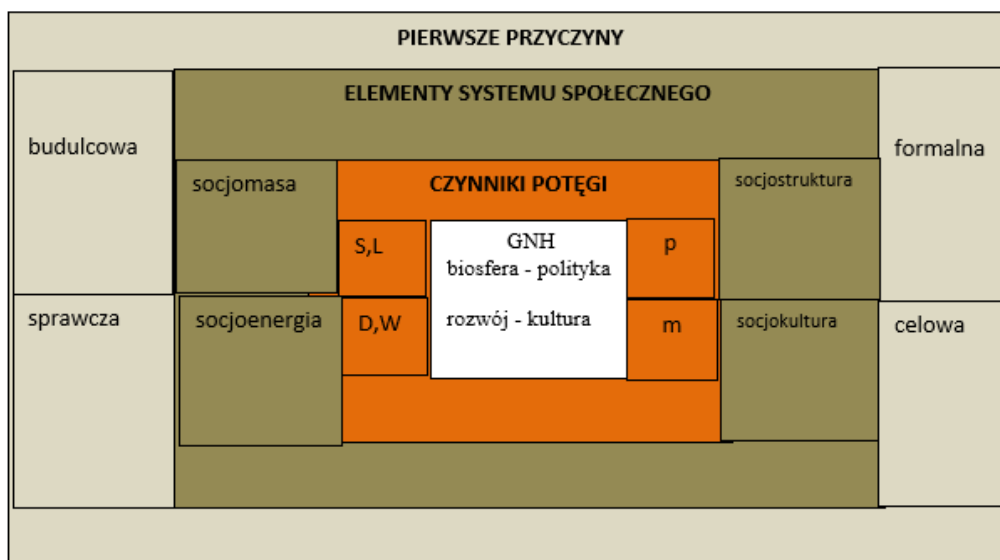
Konkluzje

Globalny kryzys ładu światowego, określany przez Immanuela Wallensteina jako „koniec świata, jaki znamy”, jest różnie rozpoznawany i wyjaśniany. Niewątpliwie jest to kryzys zjawiający się i manifestowany przez zachwianie tradycyjnych wyjaśnień bezpieczeństwa, potęgi jednostek politycznych i szczęścia. Jednocześnie jest to kryzys takich „superideologii drugiej fali”, jak liberalizm i socjalizm, ich zafascynowania produktem narodowym brutto, czy – jak rzecz ujął Herbert Marcuse (1991, 1998) – zasadą zysku i wyzysku właściwą dla epoki industrialnej albo – jak rzecz określił Erich Fromm (2012) – z nekrofilnym sposobem życia preferującym posiadanie („mieć”) zamiast wartościowszego biofilnego sposobu życia preferującego „być”. Pierwsza preferencja wg Fromma jest dominująca w nowoczesnym społeczeństwie industrialnym, którą identyfikuje ze sposobem życia zorientowanym na „posiadanie” (modus nekrofilny), natomiast drugi modus „bycia” (biofilny) zakorzeniony jest w miłości i przewadze wartości humanistycznych („być”) nad materialnymi („mieć”). Jednocześnie uznaje on bezpieczeństwo osadzone na nekrofilnym sposobie życia, śmierci i posiadaniu oraz wojnie za chore, zaś na biofilnym sposobie życia, pokoju i miłości za zdrowe bezpieczeństwo, natomiast pomiędzy nimi sytuuje bezpieczeństwo normalne (osadzone na „wojnie i pokoju”) (Aron, 1995). Idąc śladem tego uznania, można wyróżniać chorą potęgę jednostek politycznych i patologiczne szczęście realizowane przez nekrofilny sposób życia, zdrową potęgę jednostek politycznych i zdrowe szczęście realizowane przez biofilny sposób życia, i wreszcie, normalną potęgę jednostek politycznych i normalne szczęście realizowane przez wzajemne ograniczanie oscylujące wokół umiaru (środką) pomiędzy nekrofilnym i biofilnym sposobami życia. Wszelako, jak słusznie zauważył profesor Sułek „niewłaściwe jest sztuczne oddzielanie od siebie jakościowej i ilościowej strony rzeczy, zjawisk i procesów“ (2013, s. 87). A strony te zdaje się uwzględniać zarówno securitologia, jak i potęgonomia. Wyłuszczone elementy bezpieczeństwa i systemu społecznego, czynniki potęgi jednostek politycznych oraz dobra składające się na szczęście, zdają się emanacją, przejawem i manifestacją czegoś wręcz Tego Samego (według Platona z dialogu *Timajos* sekularnego, wiecznego i uniwersalnego), złożonego z czterech pierwszych przyczyn (wskazanych przez Arystotelesa). Złożenia te w różnych konfiguracjach owych przejawów i manifestacji zdają tworzyć różne obrazy Tego Samego – obrazy twisterowe (Penrose, 2023).

Są to obrazy ontologiczne, securitologiczne i potęgonomiczne oraz aksjologiczne czy też systemu społecznego, potęgi jednostek politycznych i szczęścia. O ile twisterowy obraz ontologiczny szkicowany jest poprzez takie pierwsze przyczyny, jak: budulcowa (materialna), sprawcza, formalna i celowa, to obraz securitologiczny i systemu społecznego szkicowany jest przez takie elementy podstawowe systemu społecznego, jak: socjomasa, socjoenergia i socjostruktura oraz socjokultura. Natomiast pomiary tych przyczyn i elementów z tych obrazów eksponują uwzględnianie takich czynników potęgi (wg wzoru profesora Sułka), jak: liczba ludności i żołnierzy (L, S), produkt globalny brutto i wydatki wojskowe (D, W), powierzchnie terytorium państwa (p) i moralne (m). I wreszcie, pomiary te i interpretacje obrazu aksjologicznego są styczne z tym, co składa się na szczęście narodowe brutto, które generuje bezpieczeństwo identyfikowane ze sposobem życia zapewniającym godne trwanie, przetrwanie i rozwój oraz doskonalenie jednostek politycznych, uwikłanych w aktywność militarną i niemilitarną, konieczną wojnę i pracę, grę o sumie ujemnej i grę o sumie dodatniej itp. Ogólnie hipotetycznie rzecz daje się zobrazować tak jak na poniższym rysunku.

Rysunek 4.

Uwikłanie pierwszych przyczyn, elementów systemu społecznego i czynników potęgi jednostek politycznych oraz GNH

Źródło: opracowanie własne

BILIOGRAFIA

- Aron, R. (1995). *Pokój i wojna między narodami (teoria)*. Centrum im. Adama Smitha (CAS).
- Arystoteles. (2004a). *Metafizyka*. W: *Dziela wszystkie*, t. 2. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Arystoteles. (2004b). *Polityka*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Arystoteles. (2004c). *Retoryka. Retoryka dla Aleksandra. Poetyka*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brzeziński, Z. (1988). Potęga ZSRR i dylematy Zachodu. W: *Myśl i działanie w polityce międzynarodowej* (s. 27–54). Wydawnictwo ANEKS.
- Fromm, E. (2012). *Mieć czy być?*. Dom Wydawniczy Rebis.
- Gałganek, A. (2022). *Filozofia nauki o stosunkach międzynarodowych. Ontologia. Epistemologia. Metodologia*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS.
- Hawking, S. W. (1998). *Krótką historia czasu. Od Wielkiego Wybuchu do czarnych dziur*, Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Hawking, S.W. (2018). *Krótkie odpowiedzi na wielkie pytania*. Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Kitler, W. (2011). *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie, uwarunkowania, system*. Wydawnictwo AON.
- Lach, Z. (2014). Analiza poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego i potęgi państw Europy Środkowo-Wschodniej. *Przegląd Geopolityczny*, 9, 31–52.
- Marcuse, H. (1991). *Człowiek jednowymiarowy. Badania nad ideologia społeczeństwa przemysłowego*. PWN.
- Marcuse, H. (1998). *Eros i cywilizacja* (tłum. H. Jankowska, A. Pawelski). Wydawnictwo MUZA.
- Paluch, A. (2020, 15 lipca). *Jak zmierzyć szczęście w gospodarce? Jeden wskaźnik daje taką możliwość!*. Portal DNA Rynków. <https://dnarynkow.pl/jak-zmierzyc-poziom-szczescia-w-gospodarce-wskaznik-szczescie-narodowe-brutto-daje-taka-mozliwosc> (dostęp 20.02.2023).
- Penrose, R. (2023). *Moda, wiara i fantazja w nowej fizyce Wszechświata*. Wydawnictwo Copernicus Center Press.
- Russell, B. (2009). The elements of ethics (1910). W: *Philosophical essays* (chapter 1). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203875407>
- Stańczyk, K. (red.). (2019). *Potencjał obronny Rzeczypospolitej Polskiej*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sułek, M. (2011). Metodyka analizy geopolitycznej (na przykładzie potęgometrii). *Przegląd Geopolityczny*, 3, 9–21.
- Sułek, M. (2013). *Potęga państw. Modele i zastosowania*. Wydawnictwo Rambler.
- Świniarski, J. (1997). *O naturze bezpieczeństwa. Prolegomena do zagadnień ogólnych*. Wydawnictwo Makuliński.
- Świniarski, J., Kawalerski, P. (2019). *Drogi i bezdroża securitologii*. Wydawnictwo WAT.
- Tatarkiewicz, W. (2015). *O szczęściu*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Toffler, A., Toffler, H. (1997). *Wojna i antywojna. Jak przetrwać na progu XXI wieku*. Wydawnictwo Literackie MUZA.
- Toffler, A., Toffler, H. (1999, 25 grudnia). *Nadciągająca czwarta fala* (tłum. A. Szostkiewicz). *Polityka*.
- Turchin, P. (2022). *Wojna i pokój, i wojna*. Wydawnictwo WEI.
- Zwoliński, A. (2013). *Szczęście brutto. Człowiek w poszukiwaniu szczęścia*. Wydawnictwo WAM.